

УДК: 655.3.066(477)«1960/89»

Анатолій РУСНАЧЕНКО

КНИЖКИ БАЖАНІ Й НЕБАЖАНІ В УРСР У 1950–1980-ті РОКИ

У статті розглянуто ставлення влади до видання україномовних книжок в УРСР. Відтворено мережу інституцій, що здійснювали нагляд над книжковою продукцією, її авторами, окреслено наслідки цієї політики.

Ключові слова: книжкова продукція, ідеологія, пропаганда, цензура.

Джерелами розвідки є документи колишнього центрального партійного архіву УРСР (нині – Центрального державного архіву громадських об'єднань України), спогади, власні напрацювання, а також публікації Володимира Барана, Миколи Рябчука й інших авторів.

Владний імперський/колоніальний офіціоз мислив українську культуру не інакше як українську *радянську* культуру, що мала підлягати певним міфам, зафіксованим в офіційних писаннях. Книжки, друковані джерела, отже, розглядалися як носії цієї офіційної культури і важливий засіб ідеологічної роботи комуністичної партії.

Для утримання авторів і текстів в межах офіціозу існувало Головне управління у справах літератури та видавництва (Головліт, із вересня 1966 року – Головне управління з охорони державних таємниць у пресі при Раді Міністрів УРСР) – орган, що здійснював цензуру й контроль за змістом усіх публікацій в республіці. Перепоною для вільного опублікування наукових книжок суспільно-політичної спрямованості ставали вчені ради академічних інститутів чи вузів. Ще одним цензором виступало відповідне управління КГБ. Окрім того, цензор сидів і в головах самих авторів – письменників, журналістів учених, що вже майже не мислили інакше, ніж озирючись на існуючі ідеологічні обмеження і заборонені теми.

Список книжок, які за рішенням Головліту підлягали вилученню й передачі до «спецфондів», невпинно поповнювався. До нього ввійшли практично всі видання, випущені перед Другою світовою війною на Східній Україні, Галичині, Волині й Буковині, в роки окупації України гітлерівцями, а в подальшому цей список розростається за рахунок нових назв – книжок авторів, запідозрених у нелояльності до режиму, а також тих, що були заарештовані з політичних мотивів чи виїхали за кордон. Показовою є ситуація із заборонаю праць Михайла Грушевського. Після смерті Сталіна їх було повернуто до загальних фондів бібліотек, але з 1965 року становище знову погіршилося: автора нищівно критикували, а за секретарювання в ЦК КПУ Валентина Маланчука твори Грушевського знову опинилися під заборонаю. Доробок Миколи Костомарова, як і інших українських істориків, хоч і не підлягав заборонам, однак не перевидавався. Із 1966 року різко обмежено випуск

літератури поза видавництвами відповідно до спеціальної постанови ЦК КПУ. З іншого боку, твори окремих авторів було повернуто читачеві. Так, зі «Списку осіб, всі книги яких підлягають вилученню» на зламі 1950–1960-тих років виключено Олександра Оглоблина, Костянтина Штепу, Мойсея Равича-Черкаського, а також зі спецзберігання в загальний доступ переведено книжки 1930-тих років, в яких згадувалися імена «ворогів народу»¹. На межі 1970–1980-тих років зі «спецфондів» повернулися праці (виступи) Власа Чубаря, Павла Постишева й інших компартійних діячів.

Одночасно відбувалося повне замовчування і цензурування діячів української культури, які не вписувалися в офіційний канон, за чим ревно слідкували відповідні відділи ЦК КПУ й обкомів. Так, на нараді, яку 2 лютого 1961 року зібрав секретар ЦК КПУ з ідеологічних питань Андрій Скаба, піддано розгромній критиці упорядників бібліографічних списків. Знайшовши в переліку позицію про Мазепу, Скаба так відгукнувся про її автора: «самий настоящий український буржуазний націоналіст». Партійного діяча обурило, що до списку ввійшло багато посилань на Михайла Грушевського, «бувших членів керівного центру «СВУ», «злісних ворогів українського народу націоналістів» Людмили Старицької-Черняхівської, Йосипа Гермайзе, Миколи Вороного. Навіть згадки про Сергія Єфремова, Миколу Плевака, Андрія Річицького Скаба вважав шкідливими, як такі, що дезорганізують український народ, відволікаючи від справи будівництва комунізму². Керівники підрозділів академічних інститутів намагались опонувати, зокрема вказуючи, що російських нереволюційних поетів і письменників тим не менше вільно цитують і друкують, що літературний процес непростий і в різний час з'являються різні тексти, що оскільки видання призначене для вузького кола спеціалістів, то не буде ідеологічно шкідливим, що все, що можна було вилучити, вже вилучили, а відтак інформація, яку Головліт підготував для ЦК КПУ є неточною. Однак ці аргументи не задовольнили секретаря ЦК, і він продовжував твердити: «Ви не з партійних позицій виходите. В цьому вся біда. Мені хочеться домовитися про одне-, те, що бібліографія, це справа є наукова і політична. Бібліографія може бути буржуазною, а може бути бібліографія радянська, марксистська»³. Така тональність у спілкуванні з інтелігенцією була характерна з часів секретарства Костянтина Литвина у 1940-их роках. Андрій Скаба прямо заявляв науковцям: «Ще я хочу, щоб ви уяснили. В Свердловську сидять і кричать скільки завгодно про те, що затискують українську мову в Україні (йшлося про політв'язнів ГУЛАГу. – А. Р.). Але щоб на Україні хтось дозволив це робити – це вже інша справа. І ви це теж добре розумієте». Секретар ЦК чітко вказав на непридатність прикладу російських учених для українських науковців: «Те, що дозволено декому з російських письменників друкувати Грушевського, це зовсім інша справа, а якщо я буду це робити на Україні, то це інакше пахне.

---

¹ Баран, В. Україна: новітня історія (1945-1991) / Володимир Баран. – Львів, 2003. – С. 280.

² ЦДАГОУ. – Ф. 1, оп. 24, спр. 5373. – Арк. 4, 6.

³ Ibidem, арк. 21.

Такий бузок на Україні інакше пахне»⁴. Отже, тубільні представники колоніальної адміністрації прагнули бути ревними ортодоксами, виявляли себе ще послідовнішими, ніж влада в метрополії у встановленні обмежень для творчої інтелігенції й утвердженні імперських міфів.

Як зауважив сучасник, письменників партійці сприймали, як трубадурів державної ідеології⁵. Відповідно й матеріальний стан, і суспільний статус цих людей у радянській системі був досить високим, а найвідоміших – і поготів. У 1971 році 35 письменників мали місячну оплату в 500 карбованців, третина – до 300, усі інші – 120-150. Політику Спілки письменників визначали саме високооплачувані особи. Інші, тобто більшість, мали заробітки, що відповідали зарплаті інженера, але їм надали можливість жити, займаючись винятково літературною працею, й отримувати для роботи «творчі відрядження»⁶.

Партійні органи й органи безпеки продовжували наглядати за змістом і формою літературних творів, утискаючи все, що не вписувалося в рамки соцреалізму. До розряду крамольних автоматично потрапляли літературні новинки, незалежно від їхнього змісту, якщо на них звернуло увагу закордонне радіо. Так, у листопаді 1963 року радіостанція «Рим» підготувала передачу про молоду українську прозу (Євген Гуцало, Володимир Дрозд, Валерій Шевчук), що заступник заввідділу науки і культури ЦК КПУ Іванов сприйняв як відхід від лінії партії. На його думку, ці й інші молоді письменники потрактували боротьбу з культом особи Сталіна, як боротьбу з тогочасними авторитетами загалом, «заперечуючи будь-які досягнення літератури того періоду»⁷. Критиків Івана Світличного й Івана Дзюбу, а також поетів Івана Драча й Миколу Вінграновського було названо ідеологами цих письменників і звинувачено в односторонній, тенденційній, політично хибній оцінці суспільних явищ⁸, що й дало привід Заходу взяти їхні твори на озброєння своєї пропаганди. Для Дрозда й Шевчука знайшли простий спосіб «знешкодження»: їх призвали в армію. З іншими згаданими літераторами КПУ довелося вести тривалу боротьбу, оскільки, на відміну від авторів попереднього періоду, вони відмовлялися беззастережно приймати партійну критику.

Наступний рік позначений спробами приглушити в літературних творах і навіть у мемуарах критику Сталіна, терору НКВД, жахів колективізації. На підставі записки до ЦК КПУ голови держкомітету УРСР Івана Педанюка було визнано політично й ідеологічно помилковими твори, що вже готувалися до друку у видавництвах: Арсена Іщука «Вербівчани» (друга частина), Івана Цюпи «Гріх», Юрія Мушкетика «Крапля крові», Володимира Добровольського «Серпень, падають зорі», Павла Загребельного «День для прийдешнього». На думку працівників ЦК автори відійшли від інтерпретації культу особи Сталіна, виробленої на ХХІІ з'їзді партії, чи припустилися ідеологічних помилок (Юрій

⁴ Ibidem, арк. 38. Із запланованих п'яти томів справа обмежилася тільки одним.

⁵ Руденко, М. Найбільше диво-життя : спогади / Микола Руденко. – К., 1998. – С. 259.

⁶ Центральний державний архів-музей літератури і мистецтва України. – Ф. 590, оп.1, спр. 832. – Арк. 43.

⁷ ЦДАГОУ. – Ф. 1, оп.24, спр. 5691. – Арк. 10.

⁸ Ibidem, арк.11.

Смолич)⁹. Рукописи цих творів було знято з видання або перероблено (з них вилучено дражливі теми). Однак Миколі Руденку таки вдалося показати в театрі імені Івана Франка свою п'єсу «На дні морському», суголосну тогочасному найвідомішому твору Олександра Солженіцина. Щоправда, п'єса йшла недовго і була знята з репертуару.

Статті авторів сумнівної політичної репутації потрапляли під ніж навіть, коли вже були надруковані. Так сталося зі статтею-рецензією Івана Дзуби «Уважність до життя» на збірку оповідань Анатолія Дімарова. Як повідомляв заввідділу пропаганди й агітації ЦК КПУ Орел у травні 1971 року публікацію вилучили і знищили¹⁰.

Міністерство освіти затримало випуск твору Раїси Іванової «Михайло Драгоманов в суспільно-політичному русі Росії і України», оскільки, як пояснював згодом Маланчук, «книга носила тенденциозний характер, содержала ряд грубых политических ошибок, оскорбительных высказываний в адрес революционных сил русского народа». Окрім того, авторка поділяла висловлювання Драгоманова, що «общинная» теория Герцена [...] таила в себе зерна национализма» и «великорусского» шовинизма, которые буйно проросли во взглядах революционных идеологов 70 гг.»¹¹. Зрештою, після вилучення кількох сторінок книжка таки вийшла друком.

Компартія і КГБ не послаблювали контролю над творчим процесом і спостерігали за його чільними учасниками. Так, секретар ЦК КПУ Андрій Скаба у грудні 1964 року підготував доповідну записку «Про стан та заходи до поліпшення творчої і громадської діяльності художньої інтелігенції республіки». Основна теза документа була такою: «Боротьба партії за життєву правду радянського мистецтва і літератури, за їх комуністичну ідейність і високу художність, непримиренність до проявів буржуазної ідеології знаходять серед письменників і митців схвалення і підтримку». Скаба похвалив за високий ідейний рівень твори Олеса Гончара «Тронка», Ірини Вільде «Сестри Річинські», Леоніда Первомайського «Дикий мед», Юрія Шовкопляса «Вилікуй себе самого», Павла Загребельного «День для прийдешнього», Юрія Мушкетика «Крапля крові», нові поетичні збірки Миколи Бажана, Дмитра Павличка, Бориса Олійника, Віталія Коротича, однак дійшов висновку, що республіканські й обласні видавництва все ж знизили вимоги до художньої літератури, публікуючи твори з невисоким ідейно-художнім змістом¹². Ця критика була наслідком зміни курсу після відставки Нікіти Хрущова.

З кінця 1960-тих років літературний процес в УРСР зазнав значних потрясінь, початком яких стало цькування роману Олеса Гончара «Собор», що вийшов друком у січні 1968 року. Автор, щоправда, залишався на посаді голови СПУ до 1971 року, після чого його замінив Юрій Смолич.

---

⁹ Ibidem, спр. 5901, арк.105–107.

¹⁰ ЦДАГОУ. – Ф. 1, оп.25, спр. 513. – Арк. 5-6.

¹¹ Ibidem, спр. 798, арк. 6.

¹² Ibidem, оп. 24, спр. 5905, арк. 38. Скаба дав дещо іншу оцінку творам Павла Загребельного і Юрія Мушкетика.

Головним тогочасним гонителем від партії став Василь Козаченко. У 1970 році він піддав критиці за відхилення від правильної ідеологічної лінії низку творів: Володимира Дрозда «Катастрофа» – за моторошну, безнадійну атмосферу, Івана Чендея «Березневий сніг» – за одностороннє висвітлення тіньової сторони сучасного закарпатського села, Володимира Маняка «Єврика», де автор начебто висміяв патріотичні ритуали життя заводського колективу. Зазнав критику й роман Романа Андріяшика «Полтва», де події в Галичині після Першої світової війни зображено у відмінній від марксистської історіографічній манері¹³.

Критика, спрямована проти ідеалізації козаччини у книжці Петра Шелеста «Україно наша Радянська», зачепила й літераторів, які писали про минуле. У творах Івана Білика, Романа Іваничука, Юрія Колісниченка, Сергія Плачинди, Романа Федоріва, Ярослава Ступака зразу ж відшукали «спотворення», а їхні книжки вилучили з обігу. Офіційною підставою для таких санкцій стала постанова ЦК КПУ про посилення цензури, прийнята в березні 1969 року услід за аналогічною московською, що в свою чергу було реакцією на Празьку весну.

Тодішня поетична книжка, за спогадами Ірини Жиленко, зазвичай мала такі частини: вступний вірш-«паровозик» про партію, Леніна, з'їзд компартії тощо, суспільно-значимі вірші, розділ про філософські проблеми буття, наостанок – про щасливе материнство (батьківство), любов (щоправда, не надто драматичну).

Майстри слова скаржилися й на редакторів, переважна більшість яких були переконані, що володіють мовою краще за письменника, перекладача чи професійного філолога, а тому можуть усіх правити на власний розсуд¹⁴. Політбюро ЦК КПУ своєю постановою від 1971 року «Про стан книговидавничої справи в республіці і заходи з його поліпшення» зобов'язувало керівників видавництва, редакторів приділяти увагу ідейно-художнім якостям книжок, а також не допускати архаїзації української літературної мови, засмічення «не властивими» їй словами¹⁵. Насправді йшлося про подальше зближення української мови з російською, тенденцію, яку утверджували ще Андрій Хвиля і Володимир Затонський.

Що партійний нагляд прагнув бути невсипущим, свідчить приклад закордонних перекладів творів української літератури. Уміщення текстів Андрія Малишка, Олександра Олеся, Ліни Костенко в антологіях, що вийшли друком у Польщі (1972), викликало згодом роздратування в ЦК КПУ¹⁶. Тож тільки наприкінці 1979 року секретар з ідеології Олександр Капто в листі до Володимира Щербицького доповідав про можливість оприлюднення добірки перекладів Григорія Кочура «Молода словацька поезія» у «Всесвіті», двох

¹³ Shkandriy, M. Literary Politics and Literary Debates in Ukraine 1971-81 / Myroslaw Shkandriy // Ukraine After Shelest. – 1983. – P. 54-55.

¹⁴ Дзюба, І. Чаклун-характерник українського слова / Іван Дзюба // Сучасність. – 1993. – Ч. 9. – С. 130.

¹⁵ Баран, В., *op. cit.*, с. 289.

¹⁶ ЦДАГОУ. – Ф. 1, оп. 25, спр. 1021. – Арк. 72-73.

оповідань Василя Захарченка у «Дніпрі», монографій Михайла Брайчевського «Київська держава Аскольда і Діра» і «Громадсько-політичні рухи в Київській Русі» (після завершення їх автором). Іноді ЦК КПУ заперечував звинувачення КГБ на адресу деяких письменників. Так, завідділом культури ЦК Павло Федченко в документі від березня 1972 року відкидав звинувачення на адресу Сергія Плачинди як «націоналістично-настроєного», а чималий тираж його творів обґрунтовував актуальністю, сучасністю їх тематики¹⁷.

Працівники ЦК помічали й плагіат у творчості літераторів: Микола Негода в романі «Холодний Яр» багато запозичив з однойменного роману Юрія Горліс-Горського, але, зважаючи на те, що він публічно засудив передачу творів Василя Симоненка за кордон, великого розголосу ця справа не отримала.

До рецензування і перевірки на благонадійність залучалися працівники академічних інститутів. Так, завідувач відділу Інституту історії АН УРСР Рем Симоненко в доповідній записці до ЦК КПУ критикував видання поезій Олександра Олеся, згадуючи при цьому діяльність як члена ОУН сина Олега Кандиби-Ольжича¹⁸.

Для стримування «непевних» авторів і творів директори видавництва УРСР застосовували залізний аргумент: нема паперу. Насправді ж частка україномовної книжкової продукції стрімко падала саме від 1960-тих років. Статистика свідчить, що в 1970 році українською мовою виходило 38,2% назв книжкової продукції, російською – 37,6%, натомість у 1979 році їх частка становила відповідно 26,7 і 69,6%. У 1960 і 1970-тих роках за даними ЮНЕСКО книжок українською мовою виходило майже стільки ж, що й словенських, для лише двох мільйонів словенців. Навіть болгарською мовою випускалося більше книжок, ніж українською¹⁹. На мільйон осіб-носіїв мови в 1970 році припадало 427,2 назв російською, 88,9 – українською, 289,4 – польською. Виглядало, що автори закону про мови від 1959 року цілком свідомо заклали норму вільного вибору мови навчання для дітей для подальшої русифікації, колонізації України. До того ж, половина міграції з Росії припадала на УРСР. У 1960-ті роки технічної літератури російською мовою виходило значно більше, натомість українською випускали переважно літературознавчі, мовознавчі, суспільно-політичні книжки. Так само разучим був перехід на російську мову академічних періодичних видань.

Одночасно набув поширення небажаний для влади український «самвидав», який до певної міри став альтернативою офіційному книгодрукуванню. У книжці Івана Дзюби «Інтернаціоналізм чи русифікація?» здійснено первинний аналіз стану тогочасного українського друкованого масиву. Іван Гель у праці «Грані культури» оцінив політичні наслідки такого стану з погляду колоніальної перспективи.

У 1970–1980-ті роки продовжував з'являтися український літературний самвидав, в якому співіснували твори різної якості: від есеїв Євгена Сверстюка

---

¹⁷ Ibidem, спр. 659, арк. 17.

¹⁸ Ibidem, спр. 698, арк. 46.

¹⁹ *Myroslav Shkandriy*, op. cit., p. 64–65.

й віршів Миколи Холодного до майже графоманських писань. Тут оприлюднено тексти, відхилені офіційними виданнями. «Самвидав» розростався, приваблюючи романтиків, нонконформістів, інтелектуальних дисидентів, і став свого роду «сірою зоною», де відбувався процес переходу серйозних, політичних текстів у режим масової культури, а останньої – у режим серйозного «самвидаву»²⁰. Читачі, які розуміли, що в соцтаборі є вільніші народи, ніж українці в ССРСР, починали вивчати чеську, словацьку, найчастіше – польську мови, що давали доступ до творчості Камю, Сартра, Фройда, інших мислителів і письменників, яких з ідеологічних міркувань не друкували в СРСР. Ці твори можна було купити в мережі спеціалізованих книгарень соціалістичних країн «Дружба». Окремі довірені особи – працівники видавництва, редакцій журналів, органів партії, держбезпеки – могли читати й іншими мовами, маючи до цієї інформації службовий доступ.

Зворотною стороною витіснення україномовної книжки було зростання випуску російськомовних книжок і журналів, перекладів з інших мов республік СРСР, насамперед російської, мільйонними тиражами. Держава сприяла утвердженню цієї тенденції, одночасно вітаючи випуск ідеологічно витриманої художньої літератури, створеної в УРСР. Зокрема, підручники російського видавництва «Просвещение» виходили в українських перекладах і використовувалися в школах з українською мовою навчання.

У тодішньому суспільстві книжки були цінністю. За ними «полювали», їх дарували, ними обмінювалися, задля них збирали тонни макулатури. Наявність колекції видань з якоїсь галузі знань була престижною, принаймні серед інтелігенції. Тому класика, фантастика, пригоди, як советських, так і зарубіжних авторів, були дефіцитом. Їх (наприклад, «Библиотеку всемирной литературы») не завжди вдавалося передплатити, і переважно вони друкувалися в РРФСР. З україномовних авторів великими накладками виходили твори Олеса Гончара, Максима Рильського, Павла Тичини, Михайла Стельмаха, Павла Загребельного, Дмитра Павличка, Івана Драча, Бориса Олійника, Миколи Зарудного, Олександра Корнійчука, тобто класиків української радянської літератури, здебільшого включені до шкільної програми. Інші згадані вище письменники в різний час мали різні можливості для друку, залежно від змін у політичному житті чи вміння піти на компроміси. Водночас незмінний читацький попит мали твори Олеса Бердника, Миколи Руденка (перед вилученням), Василя Симоненка, Юрія Дольд-Михайлика, Юрія Збанацького, Петра Вершигори та інших авторів. Чимало текстів європейської, американської класики, менше – японської, китайської – теж були перекладені українською мовою і їх видання можна було замовити в бібліотеці. Читачів цих книжок не бракувало, до того ж, їх пропаганду організовували відділи культури виконавчих органів влади, здебільшого через бібліотекарів.

Серед періодики найбільшу популярність здобули всесоюзні, московські журнали – «Всемирная литература», «Юность», «Техника – молодежи»,

---

²⁰ *Рябчук, М.* Самвидав / *Микола Рябчук* // Нариси української популярної культури. – К., 1998. – С. 597.

«Вокруг света», «Наука и жизнь», на передплату яких існував ліміт. В Україні дуже популярним був «Всесвіт». Але, на жаль, на відміну від московських видань, він потрапляв далеко не в усі українські села. Значна частина популярних і прибуткових кінофільмів імперії знімалася на київській і одеській кіностудіях, приносячи міжнародні відзнаки й забезпечуючи високу відвідуваність кінотеатрів. З українською книжкою і періодикою все було навпаки. Усе ж, треба зауважити, що для дотримання видимого балансу, російських авторів, як і авторів з інших союзних республік, перекладали українською мовою. Визнані українські автори удостоювалися перекладу на російську мову, і їхні твори теж друкували великими тиражами. Проте такого успіху могли досягти тільки ідейно витримані твори небагатьох письменників тодішнього істеблшменту.

Режим дбав, аби друкована продукція доходила до читача. Цьому сприяла розгалужена система книгорозповсюдження. Поза великими містами, де також були й букіністичні магазини, у кожному райцентрі з кінця 1960-тих років зазвичай працювала книгарня (іноді дві-три). У більших селах з кінця 1970-тих теж функціонували книгарні або книжкові відділи. Хто не мав змоги купувати літературу, той послуговувався бібліотеками. Із середини 1970-тих років в УРСР було 70 тис. бібліотек, 26 тис. клубів, у кожному з яких теж діяла бібліотека²¹. Шкільні бібліотеки комплектувалися навчальною і художньою літературою відповідно до шкільних програм.

Великими тиражами, від 10 до 100 тис. примірників, виходили контрпропагандистські матеріали, особливо з критикою «буржуазних фальсифікаторів» історії, філософії, літератури. Їхні автори (Чередниченко, Римаренко й інші) мали забезпечений суспільний і матеріальний статус. Найбільші тиражі (іноді й мільйонні) було встановлено для писань генеральних секретарів партії, менші – для членів політбюро ЦК КПРС і ЦК КПУ.

Для контрпропагандистської роботи серед діаспори існувало Товариство культурних зв'язків з українцями за кордоном, згодом – товариство «Україна», яке пересилало за кордон чимало книжок, випущених в УРСР, через московську «Международную книгу», бо в «суверенній республіці» організації з такими повноваженнями не існувало, на що свого часу скаржився голова товариства Юрій Смолич. У 1960-ті роки товариство не могло самостійно поширювати свої видання, а «Международная книга» часто замість них надсилала видання і фільми російською мовою, що викликало роздратування навіть так званих прогресивних організацій діаспори, зокрема ТОУК (Товариство об'єднаних українців Канади). Адже така політика виразно заперечувала суверенний статус УРСР в Радянському союзі. Тож Юрій Смолич запропонував уможливити доступ до книжок націоналістів які надходили в КГБ, ЦК КПУ, МЗС членам свого Товариства й окремим журналістам і письменникам, які б мали давати відсіч ворожим писанням²². Пропозицію підтримав ЦК КПУ, відтак з України почали надходити книжки для відповідних дружніх до СРСР організацій. Наприклад, у

---

²¹ Правда України. – 1974. – 17 мая. – С. 3.

²² ЦДАГОУ. – Ф.1, оп. 25, спр. 119. – Арк. 327.

1967 році через Українське товариство дружби і культурних зв'язків із зарубіжними країнами було надіслано до Канади 17 162 примірники, до США – 3418 примірників²³. Більшість книжок (13 768) надійшли «прогресивним організаціям». Що ж собою являли ці видання з інформацією про Україну? Більше третини – соціально-економічна література, ще третина – ілюстровані видання, решта – 4616 назв – українська художня література. Окрім того, до Канади було скеровано чотири фотовиставки «Радянська Україна. Рік 1967», 12 назв (32 копії) кінофільмів, фотопідбірки, дві виставки українського декоративного мистецтва, а редакціям тамтешніх газет – близько 150 назв статей і 500 сюжетів-кліше.

Лізі американських українців, Слов'яно-американському культурному комітету в Чикаго, редакціям газет цих структур, окремим діячам прогресивного руху надіслали 4424 книжки, серед них – 1160 соціально-економічного змісту, три фотовиставки і три фотопідбірки, шість назв кінофільмів і кілька тисяч статей і кліше²⁴. Значна частина тієї літератури мала виразно пропагандистський характер (бібліотечки «Радянській Україні – 50 років», «Ленін і Україна», «Збірник статей про Україну» Леніна, двотомник «Історія УРСР», «Історія робітничого класу УРСР» тощо). Надалі цей потік рік у рік зростав. Видання часто були присвячені ювілеям – 100-річчю Леніна, 30-річчю приєднання західноукраїнських земель до УРСР (1969). Із цих приводів відбувалися також відзначення силами «прогресивних організацій».

На Захід проникали і праці «самвидаву». Товариство культурних зв'язків з українцями у 1969 році пропонувало контрпропагандистські засоби вкупі з викриттям частини української еміграції, зокрема, відіслало за кордон 2420 примірників книжки Богдана Стенчука «Що і як обстоює І. Дзюба», випустило 6 брошур тиражем 98 тис. А саме: «Народна освіта в Українській РСР (реальні факти і націоналістичні вигадки)» (проти книжки Івана Коляски «Освіта в Україні» – англійською мовою), В. Чередниченка «На службі міжнародної реакції», «Подвійна гра оунівських верховодів», В. Василенка «Націоналістичні герої та їх служники», І. Петріва «Кров людська не змивається», Ю. Смолича «Мої ровесники», з ювілейних (1969) – «Ленін і українська література» Є. Шаблювського. Така література – що художня, що пропагандистська і контрпропагандистська – надходила в діаспору чи не до кінця 1980-тих років. СРСР прагнув зобразити УРСР квітучою державою, де вповні зреалізувалися віковічні прагнення українського народу, а проблеми, якщо й були, то вчасно виявлялися і долалися.

Отже, видавнича політика в УРСР була прив'язана до політичних, ідеологічних завдань КПРС/КПУ, ведення пропагандистської і контрпропагандистської роботи в межах СРСР і за кордоном. Водночас вона зазнавала певних тактичних змін залежно від коливань партійної лінії. Стимулювався випуск тих книжок, автори яких дохідливо, з умінням і хистом показували велич компартії, перемоги соціалізму й будівництво комунізму в СРСР і УРСР.

---

²³ Ibidem, спр. 113, арк. 8.

²⁴ Ibidem, арк. 26-27.

Цьому служила добре налагоджена мережа книгорозпов-сюдження. Стійкою тенденцією, що випливала з імперської концепції «радянського народу», стало зменшення україномовних книжок, журналів, особливо помітне від 1970-тих років, стрімке збільшення російськомовних. Цей процес не зупинено дотепер. Відтак тогочасний «самвидав» став прямим наслідком ідеологічних обмежень і заборон.

Anatolii RUSNACHENKO. Desirable and Undesirable Books in the USSR in the 1950s-1980s.

The article deals with the government's attitude to the publication of Ukrainian-language books in the Ukrainian SSR, and how its agencies-oversaw the production of books and watched over their authors, and outlines the consequences of their policy.

Keywords: book production, ideology, propaganda, censorship.